
MÜCEDDİDÎ ŞEYHİ MEVLÂNÂ HALİD EL-BAĞDADÎ'NİN ORTADOĞU'DAKİ MİSYONU

THE MISSION OF MUJADDIDI SHEIKH MAWLANA KHALID AL BAGHDADI IN MIDDLE EAST

Abdulcebbar KAVAK
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
İslâmi İlimler Fakültesi
Tasavvuf ABD
akavak@agri.edu.tr

Atf Gösterme: KAVAK, A. (2017). Müceddidî Şeyhi Mevlânâ Hâlid el-Bağdadî'nin Ortadoğu'daki Misyonu, *Ağrı İslâmi İlimler Dergisi (AGİİD)*, 1(1), 1-19.

Geliş Tarihi:

11 Aralık 2017

Kabul Tarihi:

25 Aralık 2017

Özet: Mevlânâ Hâlid el-Bağdadî, Nakşibendiyye-Hâlidîyye kolunun kurucusudur. Nakşibendiyye tarikatının Ortadoğu'daki en aktif temsilcisi olarak İslam toplumunun son iki asrına damgasını vurmuştur. Yetiştirdiği çok sayıda halifesiyle yürüttüğü faaliyetler, Ortadoğu'nun da sınırlarını aşarak Uzakdoğu'ya kadar ulaşmıştır. Mevlânâ Hâlid el-Bağdadî, Mevlânâ, Ziyâüddin ve Müceddid ünvanlarıyla Müslümanlar arasında edindiği saygın konumla beraber, muhalefete ve ağır ithamlara maruz kalmıştır. Bu makalede Nakşibendî-Müceddidîliğin karakteristik özellikleri ile Mevlânâ Hâlid el-Bağdadî'nin Ortadoğu'daki misyonuna değinecek ve kendisine yöneltilen belli başlı tenkit ve ithamları genel hatlarıyla ele alacağız.

© 2017 AGİİD.

Tüm Hakları Saklıdır.

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ Hâlid el-Bağdadî, Ortadoğu, Müceddidiyye, Hâlidîyye, Tenkit ve İthamlar

Abstract: Mawlana Khalid al-Baghdadi is the founder of the Naqshbandiyye-Khalidiyya branch. As the most active representative of the Naqshbandiyya order in the Middle East, he marked the last two centuries of Islamic society. With the activities carried out by the many deputies he has educated have reached the Far East far beyond the borders of the Middle East. Mawlana Khalid al-Baghdadi has been subjected to opposition and heavy accusations with respect to Muslims with the titles Mawlana, Ziyâaddin and Mujaddid. In this article, we will handle the characteristic features of Naqshbandi-Mujaddidi, and Mawlana Khalid al-Baghdadi's mission in the Middle East and the major criticisms and accusations against him in general terms.

Keywords: Mawlana Khalid al-Baghdadi, Middle East, Mujaddidiyya, Khalidiyya, Criticism and Accusations

1. Giriş

İslam tarihinde topluma yön veren ve yaptıklarıyla isimleri günümüze kadar devam eden pek çok lider şahsiyet bulunmaktadır. Bunlardan biri de Mevlânâ Hâlid el-Bağdadî (ö. 1242/1827)'dir. Vefatının üzerinden yaklaşık iki asır geçmesine rağmen, temellerini atıp geliştirdiği Hâlidîlik, tasavvufî bir hareket olarak hala İslam dünyasının pek çok bölgesinde varlığını devam ettirmektedir. Osmanlı Devletinin son bir asırlık dönemine damgasını vuran Hâlidîlik, Orta Asya'dan Balkanlar'a, Kuzey Afrika'dan Uzakdoğu'ya kadar oldukça geniş bir sahada etkili olmuştur.

Mevlânâ Hâlid'in başlattığı irşad faaliyetleriyle on dokuzuncu asrın ilk çeyreğinde Irak'ta güçlenen Hâlidîlik, Nakşibendiyye tarikatının karakteristik özelliklerini taşımaktadır. Fakat Hâlidîliği öne çıkaran husus bu değildir. Hâlidîliği özel kılan başlıca husus, Ahmed Sirhindî (ö. 1024/1624)'nin kurduğu ve Doğu Asya ile Hint alt kıtasında Müceddidîlik adını alan ihyâ ve öze dönüş hareketinin misyonunu, Ortadoğu'da üstlenmesidir. Bu önemli misyon için ilmiye ve sûfiyye sınıflarına mensup ehil ve idealist kişiler seçilmiştir (Şükrî, 1302; Azzâvî a, 1974).

İlim ve irşad merkezleri olarak hizmet veren Hâlidî tekkeleri, Irak ve İran'da daha çok "Hânekâ" olarak adlandırılırken, Uzakdoğu'da "Pasantren" adını almıştır. İsimleri farklı olsa da bu Hâlidî merkezleri, Muhammed Bahaeddin Nakşibend (ö.791/1388)'in belirlediği, Ahmed Sirhindî'nin geliştirdiği ve Mevlânâ Hâlid'in on dokuzuncu asrın şartlarına göre güncellediği Nakşibendiyye-Müceddidiyye tarikatı vizyonuna uygun olarak hareket etmişlerdir.

Mevlânâ Hâlid'in Ortadoğu'daki misyonunun iyi anlaşılabilmesi, bu hareketin dayandığı Nakşibendî-Müceddidî geleneğin tanınmasına bağlıdır. Bu nedenle öncelikle Nakşibendî-Müceddidîliğin vizyon ve misyonuna kısaca değinmemiz yerinde olacaktır.

2. Mevlânâ Halid El-Bağdadî'nin Mensup Olduğu Nakşibendî-Müceddidî Hareketin Vizyon Ve Misyonu

Muhammed Bahaeddin Nakşibend'in belirlediği bazı tasavvufî usul ve uygulamaların, Nakşibendiyye tarikatını dinî referansları açısından daha sağlam bir zemine oturttuğu söylenebilir. Bu yeni zemin zamanla ilmiye sınıfından da pek çok büyük şahsiyeti cezbedecektir. O, "Bizim yolumuz ihsan mertebesini gözeterek Müslümanlığı yaşamaktır... Bizim yolun yolcuları, dinini iyi öğrenmek, hakkıyla yaşamak ve başkalarına numune-i imtisal olmakla mükelleftir." (Yurtgezen, 2013, ss. 68-69) diyerek mensuplarını samimi ve bilinçli bir toplumsal yaşama teşvik etmiştir. Ondan sonra bu tarikatı temsil eden şahsiyetler, tarikatın dinî ve toplumsal zeminde daha çok kabule mazhar olması için çalışmışlardır. Bu şahsiyetlerden biri İmam-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî'dir.

İmam-ı Rabbânî'nin "Müceddid-i Elf-i Sâni" ünvanını almasından sonra kurucusu olduğu Nakşibendiyye kolu, Müceddidiyye olarak adlandırılmıştır. Müceddidiyye'yi

Nakşibendiyye tarikatı içinde farklı kılan ise, İmam-ı Rabbânî'nin belirlediği vizyon ile bu vizyonun gerçekleştirilmesi için mensuplarına yüklediği misyondur.

Şeriat'ın yüceltilmesini hareketin ana hedefleri arasında en başa yerleştiren İmam-ı Rabbânî, âlimlerin ve ilim talebelerinin şeriatı asırlardır ayakta tutan kişiler olarak saygıyı hak ettiklerini ifade etmektedir. (İmâm-ı Rabbânî, 2010, 1/266) Şeriat'ın üç esastan oluştuğunu belirten İmam-ı Rabbânî, bunları ilim, amel ve ihlâs diye sıralamaktadır. Tarikat ve hakikatı ise şeriatın tamamlayıcısı olarak ihlâs'ın içinde değerlendirmektedir. (İmâm-ı Rabbânî, 2010, 1/222)

Hz. Peygamber'in sünnetinin yeniden ihyasını dünya hayatındaki yegâne arzusu olarak dile getiren İmam-ı Rabbânî, "...uzun bir müddettir bilgi, hâl ve makamlar bahar yağmuru gibi bu fakirin üzerine yağıdırılmaktadır. Yapılması geren her şey Allah'ın inayetiyle yapıldı. Şimdi ise Muhammed Mustafa'nın sünnetini diriltmekten başka arzumuz kalmadı..." (İmâm-ı Rabbânî, 2010, 1/225) diyerek bu hususu vurgulamıştır.

Şeriat ve tarikat hususunda son derece net bir tavır belirleyen İmam-ı Rabbânî, tasavvufî düşünce ve uygulamaların şer'î hükümlere uygun olması gerektiğini vurguladıktan sonra, (İmâm-ı Rabbânî, 2010, 1/476) şeriata aykırı olan her şeyin bozuk olduğunu şu sözleriyle dile getirmiştir:

"Şeriat ve tarikat her biri diğerinin aynısıdır. Bunlar arasında kıl kadar bir aykırılık yoktur. Bunlar arasındaki farklılık sadece icmal ve tafsil, istidlâl ve keşif bakımındandır. Şeriata aykırı olan her şey bozuktur. Şeriatın reddettiği herşey zındıklıktır. Şeriatta istikamet üzere hakikati talep etmek yetkin yiğitlerin harcıdır..." (İmâm-ı Rabbânî, 2010, 2/246)

Dünya ve Âhret dengesi hakkındaki görüşlerini de şu cümlelerle dile getirmektedir: "...dünyayla olan alakamız zaruret miktarı olmalı. Diğer vakitlerimizi âhret işlerine ayırmalıyız. Sonuç olarak şunu diyebiliriz ki; kalp Allah'ın dışındakilere esir olmaktan kurtarılmalı, dış dünyamız şer'î hükümlere göre donatılmalıdır." (İmâm-ı Rabbânî, 2010, 2/554)

İmam-ı Rabbânî'nin yazdığı mektuplarında yer alan hususlar incelendiğinde Müceddidiyye hareketinin vizyon ve misyonu şöylece özetlenebilir:

Müceddidiliğin vizyonu: İslam toplumunun Hz. Peygamber (sav)'in belirlediği usul ve esaslar çerçevesinde yeniden teşekkülü, siyasî, kültürel ve toplumsal kurumların çağın gerektirdiği yeniliklerle donatılarak Sünnet-i Seniyye'ye uyumlu hale getirilmesi.

Müceddidiliğin Misyonu: İslam dünyasında Hz. Peygamber'in Sünnetine uygun olarak siyasî, toplumsal, kültürel ve ahlakî dönüşümün sağlanması için ilmî yetkinliği ve tasavvufî derinliğe sahip her âlim ve yöneticinin bu uğurda samimiyetle çalışması.

3. Müceddidî Şeyhi Olarak Mevlânâ Hâlid'in Ortadoğu'da Üstlendiği Misyon

Müceddidî şeyhlerinin İmam-ı Rabbânî sonrası Nakşibendî-Müceddidîliği Hint alt kıtası ve Orta Asya'da yayma çabaları devam etmiştir. Müceddidiliğin Sind bölgesine

kadar ulaşmasında Muhammed Masum (ö. 1079/1668)'un yetiştirdiği halifelerinden Mahdûm-i Azam ile Mian Kebir Muhammed'in faaliyetleri etkili olurken, diğer bazı halifeleri Kandahar, Kabil, Bedeşan ve Maverâünehir bölgelerinde aktif rol almışlardır. Buhara, Taşkent ve Yarkent gibi şehirlerde Nakşibendiyye tarikatının eskiden beri devam eden saygınlığı ve etkisinin, Müceddidiyye kolunun Orta Asya'da yayılmasını hızlandırdığından bahsedilir. (Algar a, 2007)

Muhammed Masum'dan sonraki süreçte Hindistan'da etkili olan mutasavvıflardan Mirza Mazhar-ı Cân-ı Canan (ö. 1194/1780), adından bahsedilmesi gereken Müceddidî şeyhlerinden biridir. Mirza Mazhar, sadece irşad faaliyetleriyle değil, yazdığı Farsça ve Urduca şiirlerle edebiyat alanında gösterdiği başarıyla da toplumsal kabul gören bir şahsiyet olmuştur. (Algar a, 2007)

Mirza Mazhar döneminde tarikat faaliyetlerinin Hindistan'ın farklı kesimlerine yayılması için başlatılan girişimler, Hindistan bölgesinde toplumsal ve siyasî altyapılarının zayıflamasından korkan ve içinde Şia taraftarlarının da yer aldığı bazı kesimleri telaşlandırmıştır. Bu durum, Hindistan'da Müceddidî Dergâhı'nın postnişini olan Mirza Mazhar Can'ın öldürülmesiyle neticelenmiştir. Mirza Mazhar'ın öldürülmesi, ondan sonra irşad postuna oturan Şah Abdullah Dihlevî (ö. 1240/1824)'yi daha ciddi ve uzun vadeli tedbirler almaya itmiştir. Dihlevî'nin aldığı tedbirler içinde Hint alt kıtasında Sünnî düşüncenin güçlenmesine şiddetle karşı çıkan Şia taraftarlarını, hem Hindistan hem de Osmanlı coğrafyasından kuşatma fikrinin de olduğu söylenebilir.

Şah Abdullah Dihlevî'nin Delhi'nin Çatli Kabar bölgesinde inşa ettirdiği Hânekâ, Müceddidiliğin Asya'nın batısına yayılmasında önemli rol oynamıştır. (Algar, 2007) Irak, Suriye ve Anadolu'dan çok sayıda ilim ve tasavvuf erbabı Hindistan'a gelerek, Nakşibendiyye tarikatının on sekizinci yüzyıldaki en dinamik kolu olan Müceddidiyye'ye intisap etmiş ve Müceddidî kimliği ile memleketlerine geri dönmüşlerdir. Şah Abdullah Dihlevî, Hint alt kıtası ve Orta Asya'da belli bir başarıya imza atan seleflerinden farklı olarak, Müceddidî vizyonunu Asya'nın batısında da gerçekleştirmek için bir çaba içine girmiştir. Halifeleri yoluyla yaptığı araştırmalar sonucunda, özellikle Irak bölgesinde tarikatın misyonunu üstlenebilecek birden fazla kişiyi tespit etmiş ve bunları Hindistan'a davet etmiştir.(Buehler, 2007, 5/200)

Mevlânâ Hâlid bu amaçla seçilmiş şahsiyetlerden biridir. Şah Abdullah Dihlevî, Hindistan'da tasavvufî eğitime tabi tuttuğu Molla Halid'in bu misyonu layıkıyla yürütebileceğine kanaat getirdikten sonra onu, Ortadoğu'nun en sorunlu bölgelerinden biri olan Şehrezor'da görevlendirmiştir. Osmanlı-İran arasında sürekli sorun ve anlaşmazlıklara neden olan Şehrezor, siyasî ve toplumsal açıdan zorlu bir bölge olmuştur. Bölgenin köklü ailelerinden Berzencîlere mensup olan Kadirî şeyhi Seyyid Ma'rûf en-Nûdehî (ö.1254/1833)'nin Osmanlı sultanı III. Selim'e yazdığı manzum bir mektubunda, ailesiyle beraber kendisini bu bölgeden kurtarması için özel ricada bulunması, (Komisyon, 1984) Şehrezor'un sıkıntılı yapısını açık bir şekilde gözler

önüne sermektedir. Dikkat edilirse günümüzde de bölgeler yer alan şehirler Erbil, Kerkük, Süleymaniye ve Halepçe aynı kaderi yaşamaya devam etmektedir.

Şehrezor gibi zorlu bir bölgede yetişmiş genç bir mollaya (müderriye) “Mevlânâ” ünvanını layık gören Şah Abdullah Dihlevî,¹ bu şekilde onu Ortadoğu’daki yeni misyonuna hazırlamıştır. On dokuzuncu yüzyılın toplumsal yapısı göz önüne alındığında mollalıktan saygın ve etkin bir tarikat şeyhliğine geçişte bu tür taltif ve tavsiflerin ilmiyye ve sûfiyye sınıfı mensupları arasındaki önemi daha iyi anlaşılacaktır.

Mevlana Hâlid’in memleketi Süleymaniye’de başlattığı tasavvufî çalışmalar, Bağdat’ta daha geniş bir alana yayılarak devam etmiştir. Onun kısa sürede Irak’ın her tarafına yayılacak olan bu faaliyetleri, klasik bir tarikat şeyhinin yürüttüğü irşad faaliyetlerinden çok daha fazlasını ifade ediyordu. Hâlidîyye adını alan bu hareket ne sadece bir medrese çalışması ne de mücerred bir tarikat çalışmasıdır. Her ikisinin yeni ve dinamik bir şeklini yansıtmıştır. Müceddîyyenin devamı olmakla beraber İslam toplumunda meydana getirdiği hüsnü kabul ve heyecan, Hâlidîyye’yi müstakil olarak adından bahsedilen bir ekol haline getirmiş, bu hareketin kurucu şahsiyeti olan Mevlânâ Hâlid ise “asrın müceddidi” olarak tavsif edilmiştir.

Mevlânâ Hâlid el-Bağdadî kimine göre Osmanlı’yı yeniden kurabilecek beceri ve bilgiye sahip bir şahsiyet,(Azzâvî b, 2000) kimine göre ise İslâm dünyasında Selahaddin-i Eyyubî’den sonra gelmiş en büyük ikinci Kürt şahsiyettir. (Raûf, 2011) Fakat kesin olan bir husus var ki, Mevlânâ Hâlid’in, yetiştirdiği yüzden fazla halifesiyle Ortadoğu’da meydana getirdiği hareketlilik, İmam-ı Rabbanî’den sonraki en aktif ve dinamik Nakşibendî mensubu olarak anılmasına sebep olmuştur.

Mevlana Halid Hindistan’da Ebû Said el-Müceddidi’ye yazdığı bir mektubunda: “...Baştanbaşa Rumeli, Arabistan, Hicaz, Irak, İran’ın bazı bölgeleri ve Kürdistan’ın hepsi, tarîka-i aliyyenin te’sir ve cezbeleri ile doymuş olup, hazreti İmâm-ı Rabbânî müceddid ve münevveri elf-i sanî (ks)’nin medhi ve övgülü zikri, gece gündüz mahfillerde, meclislerde, mescid ve medreselerde büyüklerin ve küçüklerin dilinden düşmemektedir. Hatta hiçbir asırda ve hiçbir bölgede, zannetmiyorum ki zamanenin kulağı bu zemzemeyi işitmiş ya da gece gündüz dönen feleğin gözü bu rağbeti ve kalabalığı görmüş olsun...” (Kuku, 2008) diyerek Şah Abdullah Dihlevî’nin kendisine layık gördüğü görevi başarıyla sürdürdüğünden bahsetmiştir.

4. Mevlânâ Hâlid’in İslam Toplumunun İhyâsı İçin Belirlediği Yol Haritası

Mevlânâ Hâlid el-Bağdadî’nin eser ve uygulamalarından yola çıkarak eğitim, siyâset ve tasavvuf alanlarında bir yol haritası belirlediğini söyleyebiliriz.

4.1. Eğitim

Mevlânâ Hâlid, eğitim öğretim alanında İslam toplumunun uzun süredir devam eden geri kalmışlığının telafisininin, daha önce bu alanda rüştünü ispat eden medreselerin

¹ Mevlânâ ünvanı Şah Abdullah Dihlevî’nin Mevlânâ Hâlid’e verdiği icâzetnâmede yer almaktadır. Bk. İcâzetnâme, Süleymaniye Kütüphanesi H. Hayri-H. Abdullah Bölümü Numara:56, vr. 85a.

yeniden ihyasıyla mümkün olacağına inanmıştır. Toplumun hem örgün hem de yaygın eğitim yoluyla aydınlatılmasını hedefleyen Mevlânâ Hâlid, örgün eğitim için medreselerin, yaygın eğitim için de camilerin işler hale getirilmesine öncülük etmiştir. Camilerde kurulan ilim ve sohbet halkalarıyla halkın bilgilendirilmesi ve bilinçlendirilmesi hedeflenirken, camilere göre daha uzun ve zorlu bir süreç gerektiren medreselerden ise ilmî yeterliliğe ve ümmete liderlik yapabilecek kabiliyette şahsiyetlerin yetişmesi planlanmıştır.

Hem cami hem de medreselerdeki eğitim programlarında öncelikli husus, sağlam bir itikada sahip olunması ve samimi olarak öğrendiklerinin hayata geçirilmesi olmuştur. Mevlânâ Hâlid'in itikadi konularda kaleme aldığı beş ayrı eseri (Kavak a, 2016) bu amaca matuftur. Mevlânâ Hâlid, Müslümanların sağlam bir inanca sahip olduktan sonra samimiyetle ibadet ve taate sarılmalarını istemiştir. Onun Diyarbakır'daki halifesi Muhammed Firakî'ye gönderdiği bir mektubunda namaza önem verilmesini ve bu hususta halkın aydınlatılmasını özellikle vurgulaması (Müderriş, 2011) manidardır.

Mevlânâ Hâlid'in Ortadoğu'nun farklı bölgelerine gönderdiği halifelerinin aynı zamanda iyi birer müderriş olmalarının, eğitim alanında ortaya konan hedeflerin yakalanmasında olumlu etkisi olmuştur. Tekke inşa etmek yerine kurulan medreselerin hem ilim ve tedrisat hem de tasavvufî eğitim için kullanılması, Hâlidîliğin genel bir prensibi haline gelmiştir.

Hâlidî şeyhlerinin görev yaptıkları medreseler, aynı zamanda Ehl-i Sünnet düşüncesinin yaşatıldığı merkezler olmuşlardır. Buralarda görev yapacak müderrişlerden okutulacak kitaplara kadar özenle seçilmiş ve Ehl-i Sünnet âlimlerinin telif ettikleri eserler tercih edilmiştir. Hadis kültürünün yaygınlaştırılması için Bağdat ve Şam gibi büyük ilim kültür merkezlerinde *Buhârî* okumaları yapılmıştır. (Müderriş, 2011)

4.2. Siyâset

Mevlânâ Hâlid'in Ortadoğu'da siyasî olarak ortaya koyduğu esaslar, İmam-ı Rabbânî'nin Müceddidilik için belirlediği vizyona mutabık olmuştur. Bu esaslar üç ana başlık altında toplanabilir:

4.2.1. İslam Dünyasında Birliğin Sağlanması ve Müslümanlar Arasında Güçlü Bir Diyalog ve İletişim Ağının Kurulması

İslam dünyasının on dokuzuncu asırdaki zayıf ve dağınık siyasî ve toplumsal yapısı, dünyada sömürge imparatorluğu kuran güçlü devletlerin dikkatinden kaçmamıştır. Ortadoğu'daki yeraltı ve yerüstü zenginlikleri bu sömürgeci devletlerin rotasını, büyük çoğunluğu Osmanlı egemenliğinde olan Müslüman topraklarına çevirmiştir. İşgal edilen topraklarda yaşayan Müslümanların diğer bölgelerle bağı zayıflatılmış ve iletişim yolları engellenmiştir. Mevlânâ Hâlid, Müslümanlar arasında birlik ve beraberliğin yeniden tesisi için, Halife'nin güçlü bir şekilde desteklenmesini

tek çare olarak görmüştür. Bu amaçla yazdığı bir mektupta bütün Hâlidî mensuplarından Halife payesini taşıyan Osmanlı Padişahına duâ etmelerini ve desteklemelerini istemiştir.

“Allahım! Büyük himmet sahibi olan padişahımızı koru. Onu gaybın askerleriyle destekle. İslâm dinini muhafaza etmeye yardım eyle. Günler devam ettiği müddetçe ehlinden ona halef olabilecek kimseleri payidar eyle.

Karada ve denizde askerlerini muzaffer eyle. Vezirlerini ve elçilerini ıslah eyle. Sultanımızı ve yardımcılarını, beldelerin imarına ve insanların huzuruna sebep kıl, onlarla sünnet-i seniyyeyi ihya ettir. Parlak ve açık nebevî şeriatın alametlerini onlarla yücelt. Sultanın düşmanı dinin düşmanı olduğundan düşmanlardan yardımını kes ve onları rezil ve rüsva eyle.” (Sâhib a, 1334)

Mevlânâ Hâlid’in vefatından sonra Osmanlı padişahlarının farklı zamanlarda ilan ettikleri cihad çağrılarında Hâlidî şeyhlerinin müritleriyle beraber iştirak etmeleri, mürşitlerinin yukarıdaki siyasî direktifine sadık kaldıklarını göstermektedir. Ortadoğu’nun pek çok bölgesinde görev yapan ve sayıları yüzlerle ifade edilen Hâlidî şeyhlerinin, yazdıkları mektuplarla kurdukları haberleşme ağı, meydana gelen hadiselerle kısa sürede çare bulunması hususunda işlerini kolaylaştırmıştır. Bu meyanda Hâlidî şeyhleri, farklı Müslüman toplulukları arasındaki ilmî, tasavvufî ve siyasî iletişimin güvenilir ve aktif üyeleri olmuşlardır.

4.2.2. Müslümanlar Arasında Tefrika Yaratan ve Çatışmaya Sebep Olan Mezhep, Düşünce ve Hareketlerle Mücadele Edilmesi

Mevlânâ Hâlid’in yaşadığı Şehrezor, Sünnî kültürün çok güçlü olduğu bir bölge olmakla beraber, hemen yanı başındaki İran’dan dolayı Şîî kültürünün de farklı renkleriyle varlığı hep hissedilmiştir. Bu nedenle Şehrezor’a coğrafik olarak Sünnî ve Şîî kültürün mültekâsı denebilir. Böyle bir ortamda yetişen Mevlana Halid, Hindistan’a giderken İran’da uğradığı şehirlerde, Şîî âlimlerin halkı Sünnîlere karşı nasıl bir nefretle yoğurduklarını bizzat görme fırsatını yakalamıştır. Bu meyanda Tahran’ın saygın Şîî âlimlerinden İsmail Kâşî ile yaptığı münazara, bölgede geniş yankı bulmuştur. Yaşadığı bu önemli hadiseyi *Divan*’ına taşıyan Mevlânâ Hâlid, duygularını manzum olarak şöyle ifade etmiştir:

Beni, (Rafizî zümresini doğru yoldan) saptıran İsmail Kâşî’nin de şerrinden
korudu.

Ki o, tartışma ateşini tutuşturunca yenilgiye uğradı.

O yalancı iddiacıya yazıklar olsun. O geveze münkirin rahmetten nasibi olmasın.
(Kavak b, 2013)

Mevlânâ Hâlid’in İsmail Kâşî karşısında elde ettiği ilmî üstünlük, bazı Şîî çevreleri rahatsız etmiştir. Bu rahatsızlık onları Mevlânâ Hâlid’e suikast düzenlemeye sevk etmiştir. (el-Hânî, 2009) İlmî ve tasavvufî seyahatleri sırasında Şîî toplumu hakkında elde ettiği bilgi ve tecrübeler, Mevlânâ Hâlid’in Şîîler hakkındaki kanaatlerini

de şekillendirmiştir. Bütün bu öğrendiği ve yaşadığı hadiselerin neticesinde Mevlânâ Hâlid, İslam dünyasının selameti için Şîî din adamları tarafından körüklenen mezhebi fitnenin önüne sed çekilmesini elzem bir vazife olarak telakki etmiştir. Bu düşüncesi de kurucusu olduğu Hâlidî tarikat geleneğinde yer almıştır.

Mevlânâ Hâlid'in Müslümanlar arasında ciddi bir tefrika ve çatışmaya sebep olacağına inandığı diğer bir hareket ise Vehhâbiliktir. O, Hac vazifesini ifa için kutsal topraklarda bulunduğu günlerde Vehhâbilîği savunan zümreyi müşahede ve irdeleme fırsatını bulmuştur. Hac dönüşünde kesin olarak bu hareketin ortaya çıktığı zaman ve zemin açısından ümmete zarar vereceği kanaatine sahip olmuştur. Bu nedenle halifeleri ve sözünü dinleyen mensuplarıyla oldukça geniş bir alanda oluşturduğu cephe, uzun bir süre Vehhâbilîğin Irak, Suriye ve İran hattından yukarılara sirayetini engellemiştir.

Halifelerine gönderdiği mektuplarda Vehhâbîlerin hareketlerini düzenli olarak takip ettiği anlaşılan Mevlana Halid, Osmanlı devleti karşısında bu hareketin başarısız olması için önemli bir mesai harcamıştır. Osmanlı devletine karşı silahlı mücadele veren Vehhâbîlerin yenilgisi Mevlânâ Hâlid'i memnun etmiş ve bu duygularını sürekli haberleştiği talebesi Abdülkadir Haydarî'ye yazdığı bir mektupta paylaşmıştır. (Sâhib a, 1334)

Mevlânâ Hâlid'den sonra da Halidîler, Osmanlı topraklarından Uzakdoğu'da Endonezya'ya kadar Vehhâbilîği savunan ve sahip çıkanların karşısında yer almış ve onlarla hep bir mücadele içinde olmuşlardır. (Algar a, 2007)

4.2.3. İslam Coğrafyasını İşgal ve Sömürgeleştirme Niyetinde Olan Ükelere Karşı Toplumsal Bir Mücadele Ruhunun Geliştirilmesi

Mevlânâ Hâlid'in rahle-i tedrisinde yetişmiş ve tasavvufî terbiyesinden geçmiş halifeleri, on dokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren buldukları bölgelerde yürüttükleri irşat faaliyetinin yanında, işgalci güçlere karşı başlatılan silahlı mücadeleyi de organize etmişlerdir. Bu şekilde İslam coğrafyasını sömürgeleştirmeye çalışan güçlere karşı toplumsal bir refleks ve mücadele ruhunun oluşturulmasında büyük rol oynamışlardır. Bu mücadelenin verildiği önemli bölgelerden biri Kafkasya'dır. Burada Gazavât adıyla bilinen silahlı mücadelenin sembol isimlerinden Şeyh Şamil, Nakşibendî-Hâlidî geleneğinin önemli temsilcilerinden biridir.

Kafkasya'daki bu Gazavât Hareketi diğer adıyla Müridizm, Mevlânâ Hâlid'in işgal ve sömürüye karşı geliştirdiği mücadele fikrinin hayata geçirilmiş en canlı örneklerinden biridir. Benzer mücadele örneklerini Anadolu, Irak ve İran'da görev yapan diğer halifeleri de vermişlerdir. Seyyid Taha Hakkarî (ö. 1269/1853), kardeşi Muhammed Salih Nehrî (ö.1280/1864) ve oğlu Ubeydullah Nehrî (ö. 1300/1883) dönemlerinde Ruslara karşı verilen mücâdelede Osmanlı ordusunu desteklemişlerdir. (Çakır a, 2017) Yine Şeyh Osman Siracüddin Tavîlî (ö. 1283/1866)'nin Irak ve İran'da görevli halifeleri ile Anadolu'da Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî (ö. 1311/1893)'nin de içinde yer aldığı çok sayıda Hâlidî mensubu Ruslara karşı yapılan savaflara iştirak etmiş ve şehit vermişlerdir. (Kavak c, 2015: 3/6)

Mevlana Halid'in bu konudaki düşüncelerinden etkilenen şahsiyetlerden biri de Seyyid Abdülkadir Cezayirî (ö. 1300/1883)'dir. Kuzey Afrika'daki Müslümanlar arasında saygın bir yeri bulunan Seyyid Abdülkadir'in Fransızlara karşı yürüttüğü mücadeledeki kararlılığında, Şam'da bulunduğu yıllarda görüştüğü Mevlânâ Hâlid ve halifelerinin etkisi göz ardı edilemez.

4.3. Tasavvuf

Tasavvufun asıl mecrasından uzaklaştırıldığı kanaatini taşıyan Mevlânâ Hâlid, yaşadığı çağda Müceddidî vizyona uygun sahih bir tasavvufî düşüncenin inşasına çalışmıştır. Bu itibarla her fırsatta ilmin tasavvuftan, medresenin tekkeden, şeriatın tarikattan önce gelmesi gerektiğini ifade eden Mevlânâ Hâlid'in, ilk dönem mutasavvıflarından Haris el-Muhâsibî ve Abdulkerim Kuşeyrî çizgisine yakın durduğu söylenebilir.

Mevlânâ Hâlid tasavvufî eğitimin (seyr-ü sülûkun) amacının dinî ahkâmın samimi bir şekilde uygulanması ve sünnet-i seniyyeye ittiba olduğunu belirtmiştir. Keramet için böyle bir sürece dâhil olanların başarıya ulaşamayacaklarını vurgulamıştır. (Müderriş, 2011)

Uzun yıllar medreselerde eğitim alarak mezun olan ilmiye sınıfı mensuplarının, ilim, tedrisat ve telifatla topluma faydalı olmak yerine, uzlete çekilip riyâzetle meşgul olmalarını uygun görmemiştir. Halvet dâhil toplumsal hayattan uzaklaştıran uygulamaları tenkit ederek "İslam'da ruhbanlık yoktur" nebevî düsturunu yetiştirdiği talebelerinin akıllarına ve kalplerine nakşetmiştir. Ona göre ilmiye sınıfı mensuplarının uzun süreli seyr ü sülûk yerine kısa süreli ve etkili bir sohbet sürecinden geçmeleri yeterli olacaktır. Tasavvufî eğitim sürecindeki kazanımlarını toplumdaki diğer bireylere karşı bir üstünlük aracı olarak görenleri ise nifak ehli olarak tavsif etmiştir. Şu satırlar onun bu görüşünün manzum ifadesidir:

İçki içmek, put yapmak ve günahlara dalmak
Meyhanede içki içenlerle beraber olmak
Aşkta meşru sınırların dışına çıkmak

Bunlardan da kötüsü hırka ile nifak yapmak. (Müderriş, 2011: 1/211)

"Mevlânâ Hâlid XIX. asırda artık eski dinamizmini kaybetmiş, topluma hizmet üretmekten çok geleneksel bir özellik arz eden tarikat anlayışı yerine, daha önce Muhammed Bahaeddin Nakşibend, Ubeydullah Ahrâr ve İmam-ı Rabbanî'nin yaptığı gibi bilinçli olarak Kur'an ve sünnete bağlanmış, dinamik, üretken, ilim ve medreseyi önceleyen bir tarikat anlayışını toplumda yaygınlaştırmak için çaba sarfetmiştir." (Kavak a, 2016: 98)

5. Mevlânâ Hâlid'e Yöneltilen Başlıca Tenkit Ve İthamlar

Mevlânâ Hâlid'e yöneltilen tenkit ve ithamlar, Süleymaniye ve Bağdat'ta yürüttüğü irşad faaliyetleriyle eş zamanlı olmuştur. 1811-1827 yılları arasındaki yaklaşık on yedi yıllık irşad döneminde, Mevlânâ Hâlid'in hem mutasavvıflardan hem

de devlet ricalinden çok sayıda münkir ve muhalifi olmuştur. Halifelerinden Muhammed b. Süleyman el-Bağdadi, müşşidine karşı oluşan muhalefetin temsilcileri arasında selefi çevrelerin yanında sũfiyye sınıfına mensup bazı kişilerin de yer aldığını belirtmektedir. (Bağdâdî, 1310)

Mevlânâ Hâlid'in başlıca münkir ve muhalifleri arasında Süleymaniye şehrinden şeyh Ma'rũf el-Berzencî (ö. 1254/1833), Musul'un aristokrat ailelerinden birine mensup olan Ebu Osman b. Süleyman el-Celîlî (ö. 1245/1829), Musul'da yaşayan Kadirî şeyhlerinden Mahmud b. Abdilcelil (ö.1253/1837), İmadiye bölgesinden şeyh Nureddin Birifkanî (ö.1268/1851) ve Osmanlı devlet ricalinden II. Mahmud'un başdanışmanı Halet Efendi (ö.1238/1822) yer almaktadır. (Kavak a, 2016)

Mevlânâ Hâlid'e yapılan tenkitler ve yöneltlen ithamlar içinde en çok öne çıkan ve dikkat çekenleri üç başlık altında toplayabiliriz. Bunlar;

5.1. Nakşibendiyye Tarikatının Tasavvufi Eğitim Metodu ve Prensiplerinin Hindistan (Budizm) Kaynaklı Olduğu

İslam dünyasında Sünnî kũltüre son derece bağlı olduğu her fırsatta dile getirilen Nakşibendiyye tarikatının, sema' ve halvet gibi yaygın tasavvufi uygulamalara bile sıcak bakmadığı bilinmektedir. Dinî hassasiyetleriyle öne çıkan bu tarikatın Budist kũltürden etkilendiği ve prensiplerini Budist uygulamalardan aldığı iddiası, şaşırtıcı ve bir o kadar da dikkat çekici bir durumdur.

Nakşibendiyye tarikatı halk arasında daha çok şah-ı Nakşibend adıyla tanınan Muhammed Bahaeddin Buhârî'ye nispet edilmekle beraber, bu tarikatı kurumsal bir yapıya ilk dönüştüren kişi Abdũlhâlık Gücdüvânî (ö. 617/1220)'dir. (Buhârî, 1371) şah-ı Nakşibend, Abdũlhâlık Gücdüvânî'nin ruhanîyetinden istifade ettikten sonra, tarikat mensuplarının uyguladıkları cehr-i zikri terk ederek hafî zikre dönmüştür. (Kâşifi, 1971) Nakşibendiyye tarikatında "Kelimât-ı Kudsiyye" olarak bilinen Farsça on bir prensibin de ilk sekizi yine Abdũlhâlık Gücdüvânî tarafından belirlenmiş, diğer üç tanesi ise şah-ı Nakşibend dönemine kadar bu prensiplere eklenmiştir. (el-Kâşifi, 1971; Tosun a, 2006)

Nakşibendiyye tarikatı, seyrü sũlũkũn en önemli unsurlarından biri kabul ettikleri sohbet, (Tosun a, 2006) tarikatının ayrı bir tasavvufi ekol olarak zuhurunda önemli yeri olduğu ifade edilen hafî zikir, (Algar a, 2007) günümüzde de üzerinde ilmî ve akademik tartışmaların devam ettiği râbita ve murakabe ile tanınmıştır. (Haydarî, 1292; Sâhib b, 1311) Nakşibendiyye mensuplarının Kur'an ve Sũnnet'e bağlılık, Dinen bidat olan şeylerden uzak durulması ve Sahabeye saygı gösterilmesi hususlarında sergiledikleri tavır, (Bağdâdî, 1310; Haydarî, 1292) telif edilen eserlerle yeni nesillere aktarılmıştır.

Nakşibendiyye tarikatının gelişim süreci içerisinde Haceğaniyye ve Nakşibendiyye dönemlerinde daha çok Orta Asya, İnan ve Anadolu'da yayıldığı görũlür. Ubeydullah-ı Ahrâr (ö. 895/1490)'dan itibaren Herat ve Hindistan bölgelerinde başlayan faaliyetler, İmam-ı Rabbânî dönemine gelindiğinde daha da yoğunlaşmıştır. (Weismann, 2015) İmam-ı Rabbânî ile beraber Nakşibendiyye tarikatı faaliyetlerinin

ağırlık merkezi Hindistan'a kaydırılmıştır. Görüldüğü üzere tarikatın Hindistan bölgesinde etkili olmaya başlaması en erken on altıncı yüzyıla denk gelmektedir.

Yukarıda Nakşibendiyye tarikatının gelişim süreciyle ilgili verilen bilgiler, tarikatın Hindistan'da yaygın olan dinî ve mistik kültürden etkilendiği iddialarını zayıflatmaktadır. Zira eğer iddia edildiği üzere Nakşibendiyye tarikatı Hindistan'daki dinî ve mistik kültürden etkilenmiş ise bu durum ancak on altıncı yüzyıldan sonra gerçekleşmiş olmalıdır. Hâlbuki eleştiri konusu olan ve büyük çoğunluğu Hâce Abdülhâlık Gücdüvânî tarafından tespit edilen on bir prensip,² on ikinci yüzyılda ve Orta Asya'da güçlü bir İslam kültür havzasında şekillenmiştir. Mevlânâ Hâlid'in üzerinde ciddiyetle durduğu "Râbîta" uygulamasına gelince, bu prensip sadece Nakşibendiyye tarikatıyla sınırlı olmayıp diğer tarikatlarda da bilinen ve farklı şekillerde uygulanan bir husustur. (Tosun b, 2007) Bununla beraber râbitanın yogaya benzetilmesi ve Budist kültürün etkisiyle tasavvufî uygulamaların içine sokulduğu şeklindeki iddia, ciddi bilimsel izaha muhtaç gözükmektedir. Kaldı ki tasavvufî uygulamaları içinde râbîta'ya yer verenlerin kahir ekseriyetinin, Budizm'den ve yogadan habersiz kişiler olmadıkları gibi, dinin ahkâmı ve İslam kültürü konusunda ciddi medrese eğitimi almış ilmiye sınıfı mensuplarıdır.

Diğer taraftan Mevlânâ Hâlid, râbîta uygulamasını tasavvufî eğitime yeni başlayanlar için oldukça önemli görmekle beraber, bu uygulamanın geçici olduğunu belirtmek gerekir. Hatta sağlam bir ilmî altyapıya sahip olup, tasavvufî eğitim konusunda başarılı olacağına kanaat getirilen ilmiye sınıfı mensuplarının rabîta yapmasına gerek bulunmadığı bilgisi son dönem yazılan bazı eserlerde yer almaktadır. (Arvâsî, 1342)

Bu ve diğer bazı konularda Mevlânâ Hâlid'e yöneltilen ithamları Irak'ta ilk defa dillendiren kişi, Süleymaniyeli Kadirî şeyhi Seyyid Ma'ruf Berzencî(ö. 1254/1833)'dir. Berzencî, bizzat kaleme aldığı *Tahrîru'l-hitâb fi'r-reddi alâ Hâlidî'l-kezzâb* adlı eserinde sadece Mevlânâ Hâlid'i ithamla yetinmemiş aynı zamanda onu tekfir etmiştir. Şeyh Ma'rûf'un Mevlânâ Hâlid'i tekfir ettiği hususu Muhammed Emîn b. Ali es-Süveydî'nin (ö. 1246/1831) *Def'u'z-zelûm ani'l-vukû'i fi ırzi hâza'l-mazlûm* adlı eserinde de yer almaktadır. (es-Süveydî, 1404) Yakın zamanda Ferit Aydın'ın yazdığı *Tarîkatta Râbîta ve Nakşibendilik* adlı eserde bu hususta dile getirilen tenkit ve ithamlar da, daha önce Şeyh Ma'rûf'un ileri sürdüğü ve Musul'un aristokrat ailelerinden birine mensup olan Osman el-Celîl el-Mavsîlî (ö. 1245/1829)'nin kaleme aldığı *Dinullahi'l-ğâlib alâ külli münkirin mubtedi'in kâzib* adlı eserde yer alan bilgilerin

² Nakşibendiyye tarikatının on bir ilkesi: Her nefes alışverişte bilinçli olma hali (hûş der-dem), yürürken öne bakmak (nazar ber-kadem), kötü huylardan iyi huylara doğru yolculuk etmek (sefer der-vatan), toplum içinde yalnız olmak, halk içinde Hak ile olmak (halvet der-encümen), Allah'ı zikretmek (yâd kerd), nefesi tutarak icra edilen kelime-i tevhid zikrinin sonunda, "İlâhî ente maksûdî ve rızâke matlûbî" demek (bâz geşt), kalbi dünyevî düşüncelerden muhafaza etmek (nigâh dâşt), Allah'ı daima hatırlamak (yâd dâşt), içinde bulunulan halin bilincinde olmak (vukûf-i zamânî), zikri belli sayıya riayet ederek yapmak (vukûf-i adedî), zikir esnasında kalbe teveccüh edip zikrin mânasının bilincinde olmak (vukûf-i kalbî) (Kâşîfî, 1971: 55-64).

tekrarlanmasından başka bir şey değildir. Hatta Aydın, Şeyh Ma'rûf'u skolâstik bir şeyh olarak nitelemek suretiyle aslında Mevlana Halid'e yönelttiği ithamların kişisel muhalefeti ve Süleymaniye'deki nüfuzunu kaybetme korkusundan kaynaklandığını da ifade etmektedir. (Aydın, 2000) Benzer bir iddiayı yakın zamanda dile getiren Aziz Ahmed'in de hiçbir delil sunmadığı, Nakşibendiyye tarikatı hakkında ciddi alan araştırmalarıyla tanınan Hamit Algar tarafından tespit edilmiştir. (Algar a, 2007)

Şeyh Ma'rûf el-Berzencî, yıllar sonra Mevlânâ Hâlid'in de sevip saydığı iki âlim ve mutasavvıf şahsiyeti aracı yaparak ondan helallik dilemiştir. (Müderriş, 2011) Diğer taraftan Nakşibendiyye tarikatının tasavvufî uygulamaları olan bu prensipler asırlarca İslam dünyasının farklı bölgelerinde yaşayan ilmiye ve sûfiyye sınıfı mensuplarının bildiği bir husus iken, ne Hindistan'daki âlimler ne de Ortadoğu'dakiler tarikata böyle bir tenkit yöneltmemiş ve ithamda bulunmamışlardır. Yine Irak'ta Mevlânâ Hâlid'e yöneltilen bunca tenkit ve ithamlara rağmen Allâme lakaplı Yahya Mizûrî (ö. 1252/1836), *Rûhu'l-me'ânî* tefsirinin sahibi Şehabeddin Âlûsî (ö. 1270/1854), Bağdatlı Haydarî ailesinden Şeyh Ubeydullah Haydarî, Basra kadısı Abdulkadir Haydarî, Şam'ın tanınmış fakihlerinden İbn Abidîn (ö. 1252/1836), Şam müftüsü Şeyh Ömer el-Gazzî ve Kudüs müftüsü Seyyid Muhammed Tahir Efendi gibi onlarca muhakkik âlim ve mutasavvıfın onun etrafında toplanması, (Haydarî, 1292; Müderriş, 2011) Mevlânâ Hâlid'in temsil ettiği Nakşibendiyye tarikatıyla ilgili olarak ortaya atılan iddiaları ciddiye almadıklarını göstermektedir.

Müslümanların toplumsal hayatında güçlü ve saygın bir altyapıya sahip olan Nakşibendiyye'nin, dinin ahkâmına bağlılık, Hz. Peygamber (sav)'in sünnetine ittiba, ilim ve tedrisata verilen ehemmiyet, toplumsal hayatta dinin temeli ve sembolü olan kurumların muhafazası ve yaşatılması hususlarında ortaya koyduğu hassasiyet, entelektüel çevreden pek çok şahsiyetin bu tarikata meyiletmesine sebep olmuştur. Sadece Osmanlı döneminde bile yüzlerce âlim şahsiyetin Nakşibendiyye tarikatına intisap ettiğinden söz edebiliriz. Bunca âlim ve mutasavvıfın bağlandığı ve Müslümanlar arasında son derece yaygın olan bir tarikatın Budist kültüründen etkilendiğini iddia etmek, en basitinden Nakşibendî kimliğini taşıyan bu şahsiyetlerin ilmini ve firasetini küçümsemek olur.

5.2. Mevlânâ Hâlid'in Dinî ve Dünyevî Riyâset Peşinde Koştuğu ve Devlet Adamlarına Yakınlık Gösterip Onlardan Menfaat Sağladığı

Mevlânâ Hâlid'in Müceddidî şeyhi olarak Ortadoğu'da üstlendiği misyon, geleneksel bir irşad vazifesinin ötesinde, dinî, siyasî ve toplumsal hedefleri olan oldukça zorlu bir görevi ifade ediyordu. Bunun farkında olan Mevlânâ Hâlid göreve başlayacağı memleketi Süleymaniye başta olmak üzere Erbil ve Bağdat'ta ilmî ve tasavvufî kimlikleriyle asırlardır saygın bir yere sahip olan Berzencî ve Haydarî ailelerinin kendisine sorun çıkarabileceklerini Şah Abdullah Dihlevî'ye dile getirmiştir. Mevlânâ Hâlid'in bu görevin üstesinden rahatlıkla gelebileceği hususunda inancı tam olan Şah Abdullah Dihlevî, ona bu konuda güvence vermiştir. Daha ne istersin deyince, Mevlânâ

Hâlid, “Dini isterim. Dinin güçlenmesi için de dünyayı isterim” demiştir. (Müderriş, 2011) Onun bu sözünü dini ve dünyevî riyaset hevesi olarak değil aksine Nakşibendî-Müceddî hareketinin kedisine yüklediği misyonu yerine getirme hususundaki kararlılığı olarak görmek gerekir. Müceddidî şeyhi olarak geçireceği on yedi yıllık hayatında yazdığı eser ve mektuplarıyla, uygulamalarından bunu rahatlıkla görmek mümkündür.

Nakşibendî-Müceddidî şeyhi olarak Süleymaniye’de bulunduğu dönemlerde, şehrin mutasarrıfları Abdurrahman Paşa ve ondan sonra yerine geçen oğlu Mahmud Paşa’nın makamına gitmemiş ve onlardan kendisiyle ilgili bir şey istememiştir. Mevlânâ Hâlid’in çocukluk yıllarından beri tanıştığı Mahmud Paşa’ya hitaben yazdığı bir mektubunda: “... Hiç kimse sizden dünyalık bir şey beklemiyor. Beklentimiz, arada bir insanlara, Nakşibendî tarikatının da hak olduğunu, doğru olduğunu söylemenizdir.....

Her tarafta insanlar bu fakiri başarılarına taç etmekte. Şehrezor’da da böyle diyorlar ve bunu etrafa yayıyorlar. Zât-ı âliniz hükümet ve güç sahibi olduğunuz halde, o sıradan insanlar kadar da yapamıyorsunuz. Nasıl olur da ruhani yakınlıktan can dostluğundan bahseden sözleri sarf edebiliyorsunuz. Bu yolun büyüklerinin size olan himmet ve yardımlarını nasıl telakki ettiğinizi anlamak zordur.

Az söyledim itina gösterdim kalbini kırmamağa

Korktum ki, incinirsin, yoksa söyleyeceklerim çoktur sana.” (Müderriş, 2011) diyerek sitem etmiş ve Süleymaniye’deki Kâdiriyye ve Nakşibendiyye tarikatları konusunda tarafsız davranmasını istemiştir.

Mevlânâ Hâlid, memleketi Süleymaniye’den sürgün edilip Bağdat’a gittiği dönemde de idarecilerden mümkün olduğunca uzak durmuştur. Fakat kısa sürede etrafına toplanan âlim ve mutasavvıflar idarecilerin dikkatini çekince onlar ziyarete gelmişlerdir. Bağdat valisi Said Paşa da bunlardan biridir. Said Paşa’dan sonra yerine geçen Davut Paşa da Mevlânâ Hâlid’i defalarca ziyaret etmiş ve rahle-i tedrisinde bulunarak talebesi olmuştur. Diğer taraftan Osmanlı devlet ricalinin İran’a karşı Osmanlının yanında yer alması amacıyla Mevlânâ Hâlid’e iltifat edilmesi ve gönlünün kazanılması için Bağdat valisine verilen direktif,³ onun devlet ricaline yakın durduğu ve menfaat sağladığı iddialarını çürütmektedir.

Mevlânâ Hâlid, yöneticilere yaklaşmak yerine çoğu zaman onların yanlış idarî uygulamalarına yazılı ve sözlü olarak sert karşılıklar vererek uyarmıştır. Bu uyarılarından birini Halepçe’nin yöneticisi olan Ömer beye yapmış ilim erbabına kötü muamelede bulunmamasını tavsiye etmiştir. Aksi halde bu davranışlarının kendi aleyhine “öldürücü bir zehir” haline geleceğini ifade etmiştir. (Müderriş, 2011)

Mevlânâ Hâlid Ortadoğu’da üstlendiği misyona zarar verebileceği düşüncesiyle halifelerinin de idareci ve zengin şahsiyetlerden uzak durmalarını ve tarikata intisap edecek kişiler hususunda seçici davranmalarını istemiştir. Bu amaçla Bağdat’ta irşat

³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HAT 1236, Dosya no: 595 Gömlek No: 29209.

faaliyeti yürüten halifelerine gönderdiği bir mektup bu konuda efradını cami bir özellik arz etmektedir. (Müderriş, 2011)

“Rahman Rahim Allah’ın Adıyla

.....

Sünneti seniyyeye kuvvetle bağı kalmanızı şiddetle tavsiye, daha doğrusu emrediyorum. Aynı şekilde cahiliye adetleri ve çirkin bid’atlerden sakınmanızı, sūfiyyenin şeriate aykırı sözlerine aldanmamanızı, avamın aşığı tabakasındaki insanlar için vezir, emir ve pašalara aracı olmamanızı ehemmiyetle emrediyorum.

.....Melikler, emirler, ağalar ve etrafındakilerle, onları ıslah etmeye gücümüz yetmeyeceğı için bir arada olmamaya çalışınız. Onları gıybet etmeyiniz, onlara sövmeyiniz, onlar zalim biz salihiz diye gurura kapılmayınız.

Bugünden itibaren melik, emir, ağa ve etrafındakilerden hiç birini tarikate almayınız. Aynı şekilde dünyaya düşkün, şehvete dalmış tüccarları da almayınız. Dünyalık toplamak ve halk arasında makam ve itibar sahibi olmayı vesile eden âlim ve ilim talebelerini, salah ve irade ismi altında başkalarına yük olan boşa kalmışları, işsizleri, dünyevi bir makama kavuşma imkânı doğduğunda kaplan gibi o makama saldıran, kendisini tarikat halifesinden üstün gören makam düşkünlüklerini, hilafet sebebiyle mal ve şöhret sahibi olan halifelere özenenleri ve sırf şöhret için hilafet görevine talip olanları kabul etmeyiniz...” (Müderriş, 2011: 1/281)

Yine Doğu Anadolu’da Nehri Tekkesinde görev yapan halifesi Seyyid Taha’yı kesin bir dille uyararak İran Şahı dâhil kim olursa olsun devlet ricalinden uzak durmasını tavsiye etmiştir. (Taşyürek, 2003; Çakır b, 2016)

5.3. Mevlânâ Hâlid’in İngilizlerin Yönlendirmesiyle Hindistan’a Gittiğı İddiası

Mevlânâ Hâlid’le ilgili özellikle son yıllarda İran’da ortaya atılan ve Anadolu’da da dillendirilen bir itham, zamanlaması açısından oldukça manidardır. Bu itham Mevlânâ Hâlid’in İngilizlerin yönlendirmesiyle Hindistan’a gittiğı ve dönüşte onlara hizmet ettiğiidir. Bu iddianın sahibi İran’da Tebriz Üniversitesi öğretim üyelerinden Hüseyin Halikî’dir. Hâlikî, sadece Mevlânâ Hâlid’i değil onu Hindistan’a davet eden Şah Abdullah Dihlevî’nin de İngilizlere bağı bir mutasavvıf olduğunu öne sürmüştür. Muhammed Rauf Tavakkulî “Tarîh-i Tasavvuf der Kurdistan” adlı eserinde Hüseyin Hâlikî’nin bu iddiasını 1976 yılında sunduğı bir tebliğde dile getirdiğini ifade etmekte ve bu iddiasını ispat sadedinde tek bir delil bile sunamadığını belirtmektedir. (Tavakkulî, 1381 h) Halikî’nin bu iddiasının Mevlânâ Hâlid ve Hâlidîlik üzerine yapılan akademik araştırmaların birçoğunda yer almamasından, araştırma yapan çok sayıda yerli ve yabancı araştırmacının iddiayı bilimsel açıdan ciddiye almadığı veya bahse değer görmediğı anlaşılmaktadır. (Kavak a, 2016)

İslam dünyasında ilim ve tasavvuf alanlarında kendilerini yetiştirmek isteyen şahsiyetlerin, büyük ilim ve kültür merkezlerine seyahat ettikleri bilinmektedir. Bu

sebeple Asya'dan Ortadoğu'ya, Ortadoğu'dan da Asya'nın doğusuna bir sirkülasyon meydana gelmiştir. On dokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğinde tasavvuf alanında en gözde merkezlerden biri Hindistan'ın Cihanâbâd/Delhi şehrinde bulunan Nakşibendî-Müceddidî Dergâhı'dır. Şah Abdullah Dihlevî'nin postnişin olduğu bu dergâh Hindistan, Mısır, Şam, Bağdat, Rusya, Çin ve Tibetli pek çok kişi için cazibe merkezi olmuştur. (Algar b, 2006) Asya'nın batısından gelen şahsiyetler içinde Seyyid Ahmed Bağdadî, İsmail Medenî, Seyyid Abdullah Mağribî ve Molla Hâlid eş-Şehrezorî en çok tanınanlardır. (Buehler, 2007; Hanefî, 2004; Kuku b, ty.)

İngilizlerin Hindistan'da olduğu gibi Irak'ta da farklı isimler altında faaliyet yürüttükleri bilinmektedir. Bu faaliyetler sırasında bölgedeki pek çok Arap ve Kürt aşiretini yanlarına çekip desteklerini almak için uğraşmışlardır. Hatta zaman zaman faaliyetlerini riskli gördüğü için engellemeye kalkışan Bağdat valilerini bile tehdit etmekten çekinmemişlerdir. (Serkis, 1948)

Burada cevaplanması gereken iki soru bulunmaktadır. Birincisi eğer iddia edildiği gibi Mevlânâ Hâlid İngilizlere hizmet eden bir kişi ise, neden kendisine intisap edenlerin günden güne arttığı bir dönemde memleketi Süleymaniye'den sürgün edilmiştir? Buna karşın kendisine muhalefet eden başta Şeyh Maruf Berzencî olmak üzere Kadiriyye tarikatı mensupları desteklenmiş hatta işi Mevlânâ Hâlid'e suikast düzenlemeye kadar götürmüşlerdir. Yine o dönem Baban beyleri ve Mevlânâ Hâlid'in mensup olduğu Caf kabilesinin liderleriyle iyi ilişkileri bulunan İngilizlerin Irak'taki temsilcisi Rich'in, İngilizlerin menfaatlerine hizmet etmek üzere bu bölgeye görevlendirilen bir kişiye sahip çıkması gerekmez miydi? Dahası Rich'in Süleymaniye'yi ziyaretinden kısa bir süre sonra Mevlânâ Hâlid'in çok sevdiği memleketinden sürülmesi (Rich, 1429) tesadüf müdür?

Doğrusu uzun süredir Mevlânâ Hâlid ve Hâlidîlik üzerine yaptığımız alan çalışmalarında, ne Mevlânâ Hâlid ne de yetiştirdiği herhangi bir halifesinin İngilizlere sıcak baktığına dair bir bilgi ve belgeye rastlamış değiliz. Aksine Mevlânâ Hâlid ve tasavvufi eğitiminden geçen halifeleri, İngilizler başta olmak üzere gayr-i Müslimlerin İslam toplumundaki faaliyetlerine karşı durmuşlardır. Bu nedenle kanaatimiz iddiaların aksine Mevlânâ Hâlid'in İngilizlere karşı bir siyasete sahip olduğu şeklindedir.

Rich, Mevlânâ Hâlid'in İngilizlere hizmet etmek bir yana, Irakta İngilizlerin varlığına bile tahammül etmeyeceğini bildiğinden, onu giderek güçlendiği ve toplumsal nüfuz elde ettiği memleketinden ve aşiret çevresinden koparmak için Süleymaniye mutasarrıfı Mahmut Paşa'yla olan dostluğunu kullanmıştır. Bu şekilde Mevlana Halid'i köklerinden koparmak suretiyle Bağdat'ta onu Kâdiriyye mensupları karşısında zor durumda bırakmayı ve başlattığı hareketi zayıflatmayı da pekâlâ düşünmüş olabilir. Fakat burada Rich ve diğer muhaliflerin hesap edemediği önemli bir husus vardı. O da Bağdat'ta Kuzey Irak'tan göç eden çok sayıda saygın ilmiye ve sûfiye sınıfı mensubunun bulunduğu. Özellikle Erbil'de Maveran Medresesini kuran Haydari ailesi mensuplarının Mevlana Halid'e sahip çıkmaları, başta Rich olmak üzere Mevlana

Hâlid'in güçlenmesini istemeyen çevreleri hayal kırıklığına uğratmıştır. Çünkü Haydari ailesinin nüfuz alanı sadece ilmiye sınıfıyla sınırlı değildi. Bağdat valisi dâhil pek çok devlet ricalini de içine almaktaydı.

İkinci soru ise İngilizlere hizmet eden Mevlânâ Hâlid gibi aktif bir mutasavvıfın, İngilizlerin yıkmak için uğraştıkları Osmanlı Devletine karşı olması ve bölgede Osmanlı karşıtı faaliyetlerin içine girmesi gerekmez miydi? Hâlbuki Mevlânâ Hâlid'in Hindistan dönüşü faaliyete başladığı 1811 yılından Şam'da vefat ettiği 1827 yılına kadar, yazdığı mektuplar ve uygulamaları, onun Müslümanların halifesi sıfatını taşıyan Osmanlı sultanlarını desteklediğini ve halifelerine de bu hususu yazılı olarak şart koştuğunu göstermektedir. (Sâhib a, 1334)

Bütün bu bilgiler aslında Mevlânâ Hâlidle ilgili iddiaların doğruyu yansıtmadığı ve başka amaçlara matuf olduğunu göstermektedir. Türkiye'de son birkaç yıldır özellikle Nakşibendiyye tarikatının iki büyük temsilcisi İmam-ı Rabbânî ve Mevlânâ Hâlid hakkında başlatılan tenkit, itham ve karalamaların, bilimsel temellerden yoksun ve gerçekçi bir bakıştan uzak olduğunu söylemek gerekir. Bilimsel, insafli ve tarafsız bir gözle bakıldığında bu hakikat açıkça zuhur edecektir.

Mevlânâ Hâlid'i tekfir edecek seviyede ona ağır ithamlarda bulunan Şeyh Ma'rûf el-Berzencî, yıllar sonra ondan helallik istemiştir. (Müderriş, 2011) Yine muhaliflerinden İmadiyaheli Kadirî şeyhi Nûreddin Birifkanî, Mevlânâ Hâlid hakkındaki tenkit ve ithamlarından pişman olduğunu bir halifesine yazdığı mektupta ifade etmiştir. (Kezneyî, 1983) Bir taraftan Mevlana Halid'in en sert muhaliflerinin geri adım atarak ondan helallik dilemeleri ve pişman olmaları, diğer taraftan bu iddiayı ortaya atanların bilimsel bir bilgi ve belge sunamamaları, bizi iddiaların gerçekçi olmadığı gibi bu ithamları ortaya atanlarının başka gayelerinin bulunduğu sonucuna götürmektedir.

6. Sonuç

Mevlânâ Hâlid el-Bağdadî, Nakşibendiyye tarikatının on dokuzuncu asırdaki en aktif temsilcisidir. Tarikatın Orta Asya ve Hint alt kıtasından sonra Ortadoğu'da da etkili yayılmasında başat rol oynamıştır.

Müslümanların yaşadıkları sorunların üstesinden gelebilmeleri için geliştirdiği çözümler, Nakşibendî-Hâlidî tasavvuf geleneğinin temel esaslarını oluşturmuştur. Müslümanların birliğinin sağlanması ve hilafet kurumunun desteklenmesi, İslam toplumunun bidatlerden uzak sağlam ve sağlıklı bir zeminde teşekkülü, İslam coğrafyasını işgale yeltenen sömürgeci güçlere karşı mücadele edilmesi gibi hususlarda ortaya koyduğu esaslar, Hâlidîliğin de temel esaslarını oluşturmuştur. Ne var ki, on yedinci yüzyılda İmam-ı Rabbânî ve Müceddidî mensuplarının Hint alt kıtasında karşılaştıkları sorunların bir benzerine, Mevlana Hâlid ve Hâlidîyye mensupları Ortadoğu'da maruz kalmışlardır.

Mevlânâ Hâlid'i ve temsil ettiği Nakşibendiyye tarikatını Ortadoğu'daki menfaatleri için tehlikeli gören bazı kesimler onu ve mensup olduğu hareketi

karalamayı görev bilmişlerdir. Mevlânâ Hâlid'in mensup olduğu Nakşibendiyye tarikatının Budizm'den etkilendiği, onun dinî ve dünyevî menfaat peşinde koştuğu ve İngilizlere hizmet ettiği şeklindeki ithamlar en ağır olanlarıdır. Fakat Mevlânâ Hâlid'in irşad hayatı boyunca telif ettiği eserler, yazdığı mektuplar ve uygulamaları ile yetiştirdiği halifelerinin faaliyetleri irdelendiğinde, bu iddiaların gerçekçi olmadığı anlaşılmaktadır.

7. Kaynakça

- ALGAR a, H. (2007). Nakşibendîlik. (C. Köksal vd., Çev.). İstanbul: İnsan Yayınları.
- ALGAR b, (2006). "Nakşibendiyye". Diyanet İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları.
- ARVASÎ, A. (1342). Râbita-i şerîfe. Necm-i İstikbâl Matbaası.
- AYDIN, F. (2000). Tarîkatta Rabita ve Nakşibendilik. İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları.
- AZZÂVÎ a, A. (1974). "Hulefâu Mevlânâ Hâlid". Bağdat: Mecelletü'l-Mecma'i'l-İlmiyyi'l-Kürdî.
- AZZÂVÎ b, (2000). Şehrezor es-Süleymaniye. (M. A. Karadağî, Haz.). Bağdat: Matbaatu's-Sâlimî.
- BAGDÂDÎ, M. b. S. (1310). el-Hadîkatü'n-nediyye fi âdâbi't-tarîkati'n-Nakşibendiyye ve'l-behçeti'l-Hâlidiyye. Mısır: el-Matbaatü'l-İlmiyye.
- BEKDEMİR, S. (2017). Orta Asya'da Hanefiliğin Gelişimi, Sadruşşeria, İstanbul: Hikmetevi Yayınları.
- BUEHLER, A. (2007). "Mawlânâ Khâlid and Shah Ghulâm 'Alî", Journal of The History of Sufism. volume: 5.
- BUHÂRÎ, S. b. M. (1371). Enîsü't-tâlibîn ve 'uddetü's-sâlikîn. (Halil İbrahim Sarıoğlu, Haz.). Tahran: İntişârât-ı Keyhân.
- ÇAKIR a, M. S. (2017). Seyyid Taha Hakkarî ve Nehrî Dergâhı. İstanbul: Nizamiye Akademi.
- ÇAKIR b, (2016). "XIX. Yüzyılda Tarikat-Siyaset İlişkisi: Nehrî Tekkesi Örneği", Turkish Studies, Ankara: Volume 11/21.
- HANEFÎ, A. (2004). Menâkibu'd-Dihlevî. (M. A. Karakaya, Çev.). Van: Basılmamış Eser.
- HÂNÎ, A. (2009). el-Hadâiku'l-verdiyye fi hakâiki ecillâi'n-Nakşibendiyye. Erbil: Matbaatu Ârâs.
- HAYDARÎ, İ. F. (1292). el-Mecdu't-tâlid fi menâkibi's-Şeyh Hâlid. İstanbul: Matbaatu'l-Âmire.

- İCÂZETNÂME, Süleymaniye Kütüphanesi H. Hayri-H. Abdullah Bölümü Numara:56, vr. 85a.
- İMÂM-I RABBÂNÎ, (2010). Mektûbât-ı Rabbânî. (T. H. Alp vd., Çev.). İstanbul: Semerkand Yayınları.
- KÂŞİFÎ, H. b. A. (1971). Reşehâtu aynî'l-hayât fi menâkibi meşâyihî't-tarîkati'n-Nakşibendiyye ve âdâbihimi'n-nebeviyye ve esrârihimi'r-Rabbâniyye. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- KAVAK a, A. (2016). Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî ve Hâlidîlik. İstanbul: Nizamiye Akademi Yayınları.
- KAVAK b, (2013). Divan Mevlânâ Hâlid. İstanbul: Semerkand Yayınları.
- KAVAK c, (2015).“Anadolu'daki İrşad Merkezlerinden Nehri Tekkesinin Osmanlı Rus Savaşlarındaki Olumlu Katkıları”. Bingöl: Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (3/6).
- KEZNEYÎ, M. A. M. (1983). eş-Şeyh Nuruddin Birîfkanî. Kahire: Metâbi'u'n-Nâşiri'l-Arabî.
- KOMİSYON, (1984). el-A'mâlu'l-kâmile li'ş-şeyh Ma'rûf en-Nûdehî el-Berzencî. (B. A. Karadâğî vd., Tah.). Bağdat: Matbaatu'l-Ânî.
- KUKU a, S. (ty.) Ziyaüddin Mevlânâ Hâlid. İstanbul: Damra Yayınları.
- KUKU b, (ty.). Abdullah Dehlevî ve Eserleri. İstanbul: Damra Yayınları.
- MUHAMMED, K. R. (2011). Geran bo Rastî. Süleymaniye: Çaphâne-i Şivan.
- MÜDERRİS, A. (2011). Yâd-ı Merdân. Hevler: Çaphâne-i Ârâs.
- RİCH, C. C. (1429 h). Rihletu Claidius Rich fi'l-Irak. (B. Nûrî, Çev.). Beyrut: ed-Dâru'l-Arabiyya li'l-Mevsû'ât.
- SAHİB a, M. E. (1334). Buğyetü'l-vâcid fi mektûbâtı hazreti Mevlânâ Hâlid. Dimeşk: Matbaatu't-Terakkî.
- SÂHİB b, (1311). Nûru'l-hidâye ve'l-irfân fi sırrî'r-râbitati ve't-teveccühi ve hatmi'l-hâcegân. Kahire: el-Matbaatu'l-İlmiyye.
- SERKİS, Y. (1948). Mebâhis İrakîyye. Bağdat: Şirketu't-Ticâre ve't-Tibâ'ati'l-Mahdûde.
- ES-SÜVEYDÎ, M. E. Def'u'z-zelûm ani'l-vukû'i fi ırz-i hâza'l-mazlûm. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Esad Efendi Bölümü Numara: 1404, vr. 7a.
- ŞÜKRÎ, H. (1302). Menâkib-ı şemsi'ş-şumûs der hakk-ı hazret-i Mevlânâ Hâlidî'l-'arûs. Dersaadet: Mahmud Bey Matbaası.
- TAŞYÜREK, M. (2003). Hatme-i Hâcegân Sultanları. İstanbul: Hâcegan Yayınları.

TAVAKKULÎ, M. R. (1381). Tarîh-i Tasavvuf der Kurdistan. Tahran: İntişârât-ı Tavakkulî.

TOSUN a, N. (2006). “Nakşibendiyye”. Diyanet İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları.

TOSUN b, “Râbita”. (2007). Diyanet İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları.

WEİSMANN, I. (2015). Nakşibendilik. (İ. Kelkitli, Çev.). İstanbul: Litera Yayıncılık.

YURTGEZEN, A. (2013). Hâcegân Sultanları. İstanbul: Semerkand Yayınları.

Arşiv Belgesi

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HAT 1236, Dosya no: 595 Gömlek No: 29209.